

ПЛАН - КОНСПЕКТ

уроку предмету "Захист України "

Зміст уроку.

РОЗДІЛ 2. Збройні Сили України на захисті України. Основи національної безпеки України (5 години).

Тема 1. Історія розвитку українського війська (2 години).

Питання 1. Військо 3-9 століть нашої ери. Військо періоду Київської Русі. Військо періоду Козаччини.

Питання 2. Українські військові формування 20 століття.

Питання 3. Збройні Сили незалежної України.

Українське військо і військова традиція зароджувались ще задовго до появи назви "Україна". Археологічні знахідки доводять існування військових формувань на території сучасної України ще в період неоліту. Чоловіки з племен, які об'єднувались у союзи, формували армії у кілька тисяч воїнів. Стріли, дротики, списи, кам'яні сокири, бойові молоти, ножі з міді кінця V тисячоліття до н. е. можна побачити в музеях різних міст України. Вперше кам'яна булава з'явилась у трипільських воїнів і збереглась до сьогодні.

Давня історія забезпечила українців величезним досвідом військового захисту своєї державності, військової справи, воєнного мистецтва та бойових традицій. Безперестанні війни наші пращури вели задля самооборони своєї землі, захисту кордонів, зміцнюючи таким чином зовнішньополітичне становище, забезпечуючи торговельні зв'язки та розширюючи території українських земель.

Поява технологій обробки металу сприяла широкому застосуванню щитів. Шкіряні обладунки захищали від бронзового вістря стріл та ударів перших залізних мечів.

У VII—IV ст. до н. е. на території України сформувалась скіфська держава, про яку писав Геродот - один із найвідоміших античних істориків та географів. Скіфи вели багато воєн. Ударною силою скіфського війська була кіннота. Воїн-скіф був одягнений переважно в панцир, мав бойовий пояс і щит, а його голову захищав шолом. Арсенал скіфської зброї складався з невеликого складного лука, списа, дротиків, сокир, кинджалів, коротких мечів.

З I ст. відбувалися походи сарматів за участі союзних їм слов'ян. Загони слов'ян (або венедрів, як їх тоді називали римляни) у I-III ст. з'являлися на Нижньому Дунаї. Про ці набіги довго пам'ятали наші пращури. У XII ст. автор "Слова о полку Ігоревім" згадує "часи Траянові" як період процвітання слов'ян. Імператор Траян у Dakii збудував величний монумент на честь її підкорення - "Тропеум Траяні". У "Слові о полку Ігоревім" "тропа

"Траяна" означає орієнтир, до якого прямують "через поля на гори" слов'янські воєнні дружини. Слов'яни чимало запозичили у сарматів. Крім шароварів це меч і кольчуга - сарматський винахід, що добре узвичаївся в Україні. Сармати вважали, що дзеркала мали магічну силу - під час поховання їх розбивали. В Україні досі збереглися уявлення, пов'язані з потребою уникати розбитих дзеркал. Родовим знаком князів із династії Рюриковичів став тризуб, поширений ще в Боспорському царстві. Цим тризубом боспорські царі із сарматських династій позначали свою власність.

Для захисту від наступу сарматів і союзних із ними племен слов'ян римляни звели в Наддністрянщині й Причорномор'ї потужні земляні укріплення - "Траянові вали". Сліди від цих валів збереглися дотепер.

Військова організація слов'ян формувалася починаючи з перших століть нашої ери і до виникнення Київської Русі. Наші предки, слов'яни, ввійшли в історію як плем'я воїнів-ратиборців. В основі військової організації слов'ян лежав поділ на роди й племена. Сам рід дбав про зброю, забезпечував охорону осель і городищ від ворогів. Найстаршим у роді або обраним був староста (воевода), який підтримував у війську потрібну дисципліну. Усі важливі військові справи ведення війни чи укладення миру вирішували на віче - зборах громади.

Родоплемінна організація сприяла згуртованості воїнів у бою. У давніх слов'ян не було якогось певного бойового порядку. У бою часто застосовували засідки, обходи, оточення та інші військові хитрощі.

Різноманітним було озброєння воїнів: списи (по 2-3 в кожного), сокира, лук, праща. У ближньому бою використовували меч і ніж. Для захисту застосовували дерев'яні щити та кольчугу.

У IX-X ст. на розвиток слов'янського війська значний вплив мали варяги, яких на Заході ще називали вікінгами-войовниками. За їхнім зразком вибудовували військову систему того часу.

Військовими звитягами повниться й історія Київської Русі - славетними походами давньоруських князів на Царгород, Каспій, підкоренням хазарів, болгар, печенігів та половців.

Зброя княжої доби була двох видів: охоронна й зачіпна. До охоронної належали панцир, кольчуга, шолом, щит, що слугували для захисту тіла в бою, до зачіпної - спис, шабля, сокира, лук зі стрілами.

За княжої доби існували два основні роди війська: оружники і стрільці. Оружники мали на озброєнні панцир, шолом, щит, меч, спис, сокиру.

Стрільці були озброєні лише луком зі стрілами. До кінця XI ст. українське військо було пішим. Кіннота, яку вперше використали Олег та Ігор в X ст. у походах на Візантію і греків, за своїм озброєнням поділялася на важку (воїни в панцирах, шоломах, зі списами і щитами) та легку (стрільці з луками).

У княжу добу починає розвиватися й український військовий флот. Воєнні човни називалися подіями. Були річкові й морські лодії, які мали різні розміри і вміщували від 40 до 100 воїв. Збиралося військо за наказом князя. Спеціальні військові тренування - маневри - не проводили. Дорослі вдосконалювали свою майстерність у бою. Хлопці мали знати всі види зброї, вміти боротися, кидати спис, стріляти з лука, володіти мечем, шаблею, їздити верхи на коні. Після такої підготовки підлітків брали в бойові походи.

У період Київської Русі (в середині IX - на початку XIV ст.) військо формувалося із трьох частин - дружини, народного ополчення та найманих загонів. До складу дружин входили професійні воїни. Народне ополчення (воїв) скликали тільки під час ворожих нападів із числа міського населення та селян, що мешкали навколо міст. До народного ополчення входило все чоловіче населення незалежно від віку та соціального статусу. Утримували народне ополчення коштом міста, в якому його збирали. Для походів та охорони кордонів князі наймали військові загани з іноземців. Здебільшого до таких загонів входили варяги або представники кочових племен, що мешкали на кордонах держави. Загальне керівництво військом здійснював князь або воєвода. Окремі підрозділи очолювали молодші князі або досвідчені дружинники.

На озброєнні війська були мечі, шаблі, бойові сокири, списи, піки, рогатини, булави, перначі, дротики та луки зі стрілами. Для захисту тіла використовували залізні кольчуги, шкіряні панцирі з нашитою на них металевою лускою, металеві шоломи, а також дерев'яні щити, оббиті шкірою та металом. Під час облоги та штурму фортець військо застосовувало різноманітні військові машини.

У своєму складі військо мало піхоту, кінноту та флот, який застосовували здебільшого для походів річками, але інколи він здійснював і далекі морські виправи. Головним типом військових кораблів була подія, що перевозила піхоту на далекі відстані. Тим часом кіннота самостійно рухалася вздовж берега.

Військо Галицько-Волинського князівства було організоване за зразком традиційного руського, проте через постійну боротьбу князів із боярами не могло розраховувати на боярську військову допомогу. Тому галицько-волинські монархи неодноразово користувалися послугами найманців

(угрів, половців), хоча вони були ненадійними союзниками та часто грабували княжі землі. Це змусило князя Данила Романовича провести реформу, в ході якої він створив незалежне від боярської дружини княже військо, набране з "простих людей" і безземельного боярства. Воно поділялося на важкоозброєних "оружників" та легкоозброєних "стрільців". Оружники, у кольчугах і шоломах, зі списами, мечами і щитами входили у бій на конях або пішо. Стрільці були озброєні луками й захищали оружників із флангів та починали бій, вражаючи ворога стрілами. Уніфікованого озброєння це військо не мало, але користувалося арсеналом західноєвропейського зразка.

Військово-політичний вплив українських головнокомандувачів - князів - був настільки великим, що поріднитись із ними вважали за честь. Військову силу давніх українців поважали та боялись, що слугувало запорукою миру.

До середини XIV ст. значно розширило свою територію Велике князівство Литовське (ВКЛ) як централізована держава, до складу якої увійшла більша частина українських земель. Воїни удільних українських князівств були однією з найбоєздатніших частин війська ВКЛ. Основою війська була "земська служба". На заклик великого князя аристократія Литви й Русі була зобов'язана виступити в похід із власним загоном. Деякі збіднілі пани мушили складатися вдвох чи втрох, щоб відправити одного вершника. Організаційно-тактичними одиницями "земської служби" були корогви, сформовані за територіальним принципом у кожній із земель, що входили до складу ВКЛ. Особливою славою у литовському війську користувалися галицькі та подільські корогви.

У ВКЛ було відомо також про "виправу з добр і міст", коли великі землевласники повинні були спорядити військовий відділ відповідно до розмірів свого маєтку. У разі скликання такого ополчення власники місцевостей не були зобов'язані брати особисту участь у поході, але на них покладався обов'язок облаштування власним коштом визначеної кількості озброєних вояків.

Як і більшість європейських держав пізнього середньовіччя, Велике князівство Литовське користувалося послугами найманців - сербів, німців, литовських татар.

Литовське лицарство носило кольчугу, посилену плитовими елементами. Траплявся й лусковий обладунок. Плитовий обладунок не набув значного поширення серед литовських бояр. Легка кіннота використовувала стьобані каптани, кольчуги. Голову захищали відкриті шоломи, шоломи із заборолом західноєвропейського типу або кольчужні каптури.

Ударною зброєю був спис або піка. У рукопашному бою литовські лицарі билися мечами, шаблями, тесаками, бойовими сокирами, а також кинджалами. Основною зброєю легкої кінноти був лук.

У XIV ст. піхота відігравала вагомую роль у війнах, що вели українські князівства. Але часті війни з татарами і підвищення майнового рівня військових станів поступово призвели до того, що вже у XV ст. війська часто складалися лише з кінноти.

Артилерія на українських землях виникла наприкінці XIV ст. У XV ст. гармати вже стали стандартною зброєю українських фортець. Снарядами до них були кам'яні та залізні ядра. Крім гармат почали використовувати й ручну вогнепальну зброю - ручниці, а з кінця XV ст. - рушниці з ґнотовим замком.

Входження України до ВКЛ супроводжувалося війнами за спільної участі українських і литовських полків. Оскільки кордони Литовської держави простягалися від Лівонії до Чорного моря, то і війни відбувалися на зовсім різних напрямках і проти різних ворогів. Українські полки брали участь у всіх конфліктах Великого князівства Литовського.

Період української воєнної історії Литовсько-Польської доби (друга половина XIV - перша половина XVII ст.) пов'язаний із татарською навалою у XIII—XIV ст., яка призвела до занепаду Української держави та її війська. Землі України потрапляли під литовські, польські, угорські, молдавські прапори.

Величезних втрат зазнала українська земля, багато мужніх воїнів загинуло від набігів та в битвах. Але в цей час починається революція у військовій справі - був розкритий склад пороху, який винайшли в Китаї у VI ст., а згодом араби поширили у своєму війську.

У 1320 р. з'явилась перша вогнепальна зброя - примітивна картечна рушниця. А через більше ніж 100 років найкращою піхотою стала іспанська, бо Іспанія була першою країною, яка на той час почала використовувати мушкети. Стрільців з мушкетами називали мушкетерами. Цей період важливий для українського війська та майбутньої Української держави передусім з огляду на битву на Синіх Водах, коли у 1362 р. на ріці Сині Води литовсько-руське військо великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича розбило військо монголо-татарських правителів Поділля, що дало змогу остаточно приєднати Київщину, Переяславщину та Поділля до Литовської держави.

Воєводи українських міст застосовували для захисту фортифікацій різні види вогнепальної зброї від рушниць до мортир.

Саме в період української військової історії Литовсько-Польської доби починає формуватись унікальна козацька військова республіка Запорізька Січ. Перші письмові згадки про українських козаків містять джерела кінця XV - початку XVI ст. Понад 500 років минуло від першої згадки у "Хроніці" польського історика Мартина Бельського про козаків на Поділлі. Спочатку в козаків не було ніякої військової організації, вони збиралися у ватаги по кілька десятків чоловік. Козацька зброя була простою: луки, списи, сокири, шаблі, примітивні рушниці. Тактикою була локальна війна, а метою - здобич. Лише в першій половині XVI ст. козаки освоїли простори нижче дніпрових порогів - так званий Низ - і почали будувати козацькі укріплення - січі (від слова "сікти"). На рубежі 40-50-х рр. XVI ст. козаки заснували могутню фортецю на Дніпровському острові Тамаківка (поблизу сучасного м. Марганець Дніпропетровської обл.). Вважають, що це й була перша в історії України козацька твердиня - Запорізька Січ.

Уряд Речі Посполитої намагався поширити свою владу на Запорізьку Січ і приборкати непокірне козацтво. У 1572 р. король Сигізмунд II Август видав універсал про прийняття на державну військову службу 300 козаків, яких записували в спеціальний список-реєстр. Реєстрове козацьке військо отримувало одяг, зброю, платню, вправлялось у військовій майстерності. За реєстровими козаками залишалися права на свободу та волю. На зразок реєстрового козацтва почала перетворюватися решта козацького війська.

Козацьке військо розвивалося у специфічних обставинах, що вплинуло на вольові та професійні риси українського вояка, стимулювало його віру в свої сили і в силу товариства. В умовах постійного очікування небезпеки народжувався новий тип воїна - універсального, витривалого, готового до швидкої зміни ситуації. Успіх у бою досягався або за допомогою раптової атаки, або щільного вогню з рушниць і гармат. При такому підході до перемоги піхота становила ударну силу козацького війська.

Козацьке військо мало демократичний устрій. Усі політичні й організаційні питання вирішували на раді. Залежно від її учасників рада поділялась на повну, військову, генеральну, старшинську, чорну. Командування військом здійснювала військова старшина різних ступенів. На чолі війська стояв гетьман, який був головою козацької держави, мав повну адміністративну владу, брав активну участь у законодавчій діяльності, судовій справі. Приймаючи рішення з основних питань, гетьман враховував думку генеральної та старшинської рад.

До генеральної старшини входили: обозний, судді, писар, осавули, хорунжий і бунчужний. Адміністративна й військова влада в полку належала полковникові. Кожний полк (500-1000 чол.) поділявся на сотні

(100-200 чол.) і курені (10-20 чол.). До сотенного уряду входили: сотник, сотенний осавул, хорунжий і писар. У курені командував курінний отаман або десятник (міський, сільський). Усім військом керував кошовий отаман із суддями, осавулами, писарями. Козаки офіційно титулували один одного "товаришем", а гурт козаків - "товариством".

Українські військові традиції відродились у період української національної революції та доби Гетьманщини (1648 р. - кінець XVIII ст.). Саме в цей час запорізькі козаки збудували чи не найбоєздатнішу армію у Європі та Азії. Основним видом козацького війська була піхота, яку, за військовою майстерністю, вважали найдосконалішою у Європі. Козацька піхота героїчно билася з ворогом, використовуючи особливу тактику: козаки шикувались у три шеренги (перша стріляла, друга подавала рушницю, а третя їх заряджала). Піхота козаків успішно штурмувала ворожі фортеці, а також сміливо воювала на морі на козацьких човнах - "чайках».

Завдяки високому вишколу та використанню передових досягнень у зброярській справі козацька піхота досягла найбільш можливої щільності вогню. Українська піхота переважно прикривалася укріпленнями - таборами - багатофункціональними інженерними спорудами, які були і засобом пересування і перевезення зброї, амуніції, їжі тощо, і надійним місцем відпочинку, і необхідним захистом під час бою. Козацька кіннота не відзначалась такими ж відмінними рисами, як піхота. За своїм типом вона відносилася до легкої, з відповідними завданнями - розвідка, переслідування, рейди, флангові атаки, заманювання до пасток тощо. Особливістю козацтва були здібності в саперній справі.

Козак використовував одночасно стрілецьку (ручницю, аркебузи, мушкети, яничарки, пістолі тощо) і холодну зброю, в якій домінували шабля, спис і бойова коса. Хоча були поширені й ножі, кинджали, келепи, аркани, перначі, булави тощо. В артилерії застосовували залізні, бронзові й мідні гармати малих калібрів, а під час стрільби - кулі, картеч, запалювальні снаряди тощо.

У козаків також були бойові молотки, якірці, рогульки, що застосовувалися у боротьбі проти ворожої кінноти. Порох, кулі, пістолі, малокаліберні гармати запорожці виготовляли самі або ж діставали в бою. Козаки першими використали метод окопування в землі.

У козацькому війську була тверда військова дисципліна. Суворо карали за такі злочини, як вбивство, бійки, невиконання обов'язків. За пияцтво під час походу козаків карали на смерть. Зраду козацтва і батьківщини вважали найтяжчим злочином. Козаки суворо дотримувалися законів бойового товариства. Саме Січ дала Україні видатних полководців, мудрих державних діячів: Северина Наливайка, Петра Сагайдачного, Богдана

Хмельницького та ін. Нині за особливі заслуги в захисті державного суверенітету, територіальної цілісності, у зміцненні обороноздатності та безпеки України військовослужбовців нагороджують орденом Б. Хмельницького. Окремі битви увійшли до Золотого фонду військової звитяги світу.

Козацьке воєнне мистецтво сформувалося у війнах і походах кінця XVI - першої половини XVII ст. і свого апогею досягло під час національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького (1648-1657).

Після смерті Б. Хмельницького і поразки національно-визвольної війни українські землі потрапили в залежність від Росії, Польщі й Османської імперії. Так розпочалась військова історія України в роки російсько-австрійського панування (XVIII ст. - 1917 р.).

Козацькі війська брали участь у російсько-турецьких війнах і кримських походах царських військ, воюючи проти своїх одвічних ворогів - турків і татар, та в Північній війні проти Швеції на боці Росії. Поразка у Полтавській битві (1709 р.) стала для України катастрофою, що призвела до московської військової окупації й щораз більшого обмеження автономних прав Гетьманської козацької держави.

Після скасування у 1764 р. гетьманства царицею Катериною козацьке військо проіснувало ще 20 років. На початку літа 1775 р. була ліквідована Запорізька Січ. У 1783 р. залишки козацьких полків були приєднані до регулярного війська Росії, частина козаків переселилася на Кубань, інші організували Задунайську Січ. Частина козаків перейшла на службу Османській імперії. Згодом українські військові формування і партизани брали участь у переможній Вітчизняній війні 1812 р., у "Битві народів" 1814 р. під Лейпцигом, а також у сумнозвісній Кримській війні 1854 р. на боці Росії.

Питання 2. Українські військові формування 20 століття.

Кінець XIX - початок XX ст. ознаменовано новим піднесенням національно-визвольної боротьби українського народу. Центром її стала Західна Україна (Галичина). Там зародився січовий стрілецький рух, що свідчило про його зв'язок із традиціями січового козацтва. Січовий стрілецький рух об'єднував у свої товариства ("Січ", "Сокіл" та ін.) радикально налаштованих селян, інтелігенцію, пізніше - студентську й учнівську молодь (зокрема, пластунів - членів дитячих таємних гуртків "Пласт"). Першу "Січ" заснував Кирило Трильовський ("січовий батько") в с. Завалля Снятинського повіту 5 травня 1900 р. Далі "Січі" були створені в Коломийському і Городенківському повітах, поширилися у Галичині та Буковині. У 1911 р. Іван Чмола створив перший гурток "Пласту" з учнів шкіл і гімназій Львова.

Члени "Січі" й "Пласту" об'єднувались у курені, сотні, чоти, гурти. Керівництво ними здійснювала виборна старшина: курінний, суддя, писар, скарбник. Товариства навчали своїх членів військового ремесла, теоретичних військових положень, організовували вишколи, тренувальні стрільби.

З початком Першої світової війни Головна Українська Рада Стрілецтва проголосила "Звернення до українського народу", в якому закликала громадськість об'єднатися під жовто-блакитним прапором Українського Січового Стрілецтва (УСС) для збройної боротьби з царською Росією за визволення України. Розпочалося створення легіону Українських січових стрільців на засадах офіційних збройних сил. У вересні 1914 р. з дозволу австрійського уряду Легіон з 2500 добровольців прийняв присягу на вірність Україні. Австрійське командування скеровувало легіон УСС на найскладніші ділянки фронту. Високий героїзм виявили стрільці в боях за Маківку, Галич, Бережани, Лисоню.

Будучи штатним підрозділом австро-угорської армії, легіон УСС був озброєний австрійською зброєю. Основним зразком озброєння стала гвинтівка Манліхера з багнетом. У боях також використовували пістолети, станкові кулемети Шварлозе та ручні гранати. Легіон діяв чотири роки.

Українські січові стрільці були однією з найкращих формацій української армії, що стала основою для відновлення військових традицій, зростання українського патріотизму, створення військової термінології, військового фольклору, пісні й музики, для утвердження форми українського однострою.

Навесні 1917 р. розпочався новий етап у розвитку української військової організації. Єдиної загальнодержавної політики щодо військового будівництва не було, що суттєво гальмувало розвиток українського військового руху. На уламках імперій поставали нові держави. На фоні національного піднесення розпочався військовий рух, виникали стихійні військові підрозділи. Таким чином станом на 1918 р. проголошена Українська Народна Республіка зібрала під своїми прапорами до 60 тис. війська, а у 1919 р. його кількість зросла до 300 тис.

У кінці 1917 р. Центральній Раді, яка мала близько 100 тис. солдатів у тилкових гарнізонах і ще більше в українізованих частинах діючої армії, не вдалося об'єднати їх під загальним командуванням та використати для захисту України. У грудні 1917 р. - лютому 1918 р. майже вся територія України вперше була окупована більшовицькими військами.

У військах УНР були різні роди військ - піхота, кавалерія, гарматні підрозділи, залізничні з панцирними поїздами, панцерні з першими

броньованими автомобілями, флот на Чорному морі, авіаційні та допоміжні військові формування.

29 квітня 1918 р. внаслідок гетьманського перевороту замість УНР постала Українська Держава на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. Більшість військових частин, що залишилися в "спадок" від УНР, були розформовані. Натомість розпочалося формування кадрованих частин, що мали стати основою для розгортання Війська Української Держави. Для перетворення цих частин у регулярне військо потрібно було провести військовий призов.

Однак внаслідок швидкого падіння режиму Скоропадського він не відбувся. Наприкінці осені 1918 р. чисельність гетьманської армії становила близько 65 тис. чол.

У листопаді 1918 р. починається антигетьманське повстання під проводом Директорії УНР, головною ударною силою якого були Окремий загін Січових стрільців (згодом Корпус) та Запорізький корпус. Колишні гетьманські частини та деякі новоутворені підрозділи втратили військову дисципліну та боєздатність, що породило отаманщину та анархію в державі. Цим скористалася більшовицька Росія, розпочавши свою чергову агресію проти УНР. Навесні 1919 р. влада Директорії поширювалась лише на декілька повітів Поділля і Волині. Така сама доля спіткала й українське військо: у строю залишилось лише 20 тис. багнетів і шабель.

1 листопада 1918 р. у Галичині утворилася Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) з власними збройними силами - Українською галицькою армією (УГА). Протягом листопада 1918 р. - червня 1919 р. УГА провела кілька блискучих операцій проти польського війська. В цей час бойові частини УГА нараховували до 45 тис. багнетів та понад 2500 шабель. Але несприятливі воєнно-політичні фактори призвели до її поразки.

У липні 1919 р. дієва армія УНР та УГА об'єднались і майже 100-тисячна українська армія розпочала наступ на Київ. Наприкінці літа - восени 1919 р. українські вояки героїчно та самовіддано відстоювали у численних боях українську державність. Але становище було не на їхню користь - окрім більшовицьких та польських військ українці були змушені протистояти ще й білогвардійцям. Упродовж весни 1920 р. - осені 1921 р. та наступних кількох років підрозділи української армії продовжували бої, проте досягти перелому в боротьбі за незалежність України не вдалося.

До українського збройного формування у 1917-1921 рр. входили такі роди війська: піхота, кіннота, артилерія, технічне військо (саперні, зв'язкові, автомобільні, автопанцерні, залізничні частини та панцерні (броньові) потяги) та авіація.

Піхота була найчисельнішим родом військ. За оцінками сучасників, українська піхота була кращою в наступі, ніж у обороні, адже ніколи не мала забагато набоїв. У наступі вона дуже часто здобувала ворожі позиції атакою на багнети.

Основною бойовою одиницею піхоти був полк (бригада), який складався зі штабу, трьох піших куренів, гарматної батареї, розвідувальної, зв'язкової, саперної, санітарної чот, полкової обозної валки та полкового оркестру. Починаючи з 1919 р. базовим тактичним з'єднанням в українській піхоті стає стрілецька дивізія.

Кіннота в українських військових формаціях не мала такого значення, як піхота. Кінні підрозділи були розпорошені між піхотними формаціями і ніколи не утворювали великих з'єднань, що могли діяти самостійно.

Артилерія була найкращою частиною українського війська. Часто вона випереджала піхоту в наступі, знищуючи противника вогнем зі своїх гармат, а у відвороті відступала останньою, стримуючи надто сильний натиск ворога.

Українська авіація на своєму озброєнні мала лише старі літаки російської та австрійської армій. Застарілість конструкцій, відсутність фахівців та пального не дали українській авіації значно вплинути на хід бойових дій. Пілоти виконували головним чином функції розвідки та зв'язку.

Українська кіннота воювала шаблями та пістолетами. Широко застосовували й ручні гранати. Деякі частини мали на озброєнні кавалерійські піки. Основною автоматичною зброєю піхоти й кінноти були станкові та ручні кулемети.

Бойові дії українських військ проти своїх противників велися, як правило, вздовж залізниці за важливі вузлові станції і характеризувалися надзвичайною рухливістю та швидким маневруванням невеликими підрозділами на великій території.

Артилерійські батареї та окремі гармати розташовувались у глибині бойових порядків у готовності вести вогонь прямим наведенням чи з закритих позицій. А піхота мала завдання прикрити артилерію, забезпечивши її захист від атак противника.

Основною оперативно-тактичною одиницею в структурі УГА запровадили піхотну бригаду, насичену кіннотою, артилерією, технічними родами військ. В УГА були засновані гарматні полки, кінні й панцирні частини, підрозділи зв'язку, саперів, санітарні, інтендантські, залізничні, обозництво та інші допоміжні формації.

Тривалий період повоєнних революційних подій і військова боротьба українців від армій УНР та УГА до існування повстанських загонів Холодноярської республіки, Волинської повстанської армії, загонів Нестора Махно та Чорного Ворона, Степового-Блакитного та Марусі Бессарабової, Андрія та Степана Блажевських та ще багатьох отаманів українських козацьких формувань на теренах окупованої більшовиками України вирізьбив у історії нашого війська багато героїчних постатей. Усім відомі герої-крутянці, Симон Петлюра, Євген Коновалець, Кирило Трильовський, Михайло Волошин, Дмитро Вітовський, Мирон Тарнавський, Юрій Тютюнник, Борис Хрещатицький та інші герої військових битв початку ХХ ст.

Важливими рисами тактики українських військ у обороні були завзятість, витривалість, висока маневрова діяльність. Кількісному та технічному переважанню противника українські вояки протиставляли ініціативу, активність, самозречення та масовий героїзм.

Протягом 1917-1921 рр. Україна та її військові формування постійно протистояли агресії більшовицької Росії (грудень 1917 р. - квітень 1918 р., грудень 1918 р. - жовтень 1919 р., березень - листопад 1920 р.), воювали проти білогвардійців (грудень 1918 р. - січень 1920 р.), боролися з поляками за західноукраїнські землі (листопад 1918 р. - липень 1919 р.).

Загалом УГА виявилася найчисельнішою і національно сконсолідованою українською військовою формацією першої половини ХХ ст., яка без втручання Антанти мала всі можливості відстояти суверенітет молодій Українській державі і від Польщі, і від більшовицької Росії.

Окремим періодом варто виділити часовий проміжок розвитку військової справи на західноукраїнських землях (1921-1939). Досвід, отриманий на полях війни, став у нагоді українцям у період збройної підпільної боротьби, яка розгорнулася на окупованих українських територіях. Але військовий комунізм аж у 1931 р. придушив опір останніх повстанських загонів на територіях, окупованих більшовицькою владою. Припинили своє існування створені більшовиками з обманутих комуністичною пропагандою українських військових дивізія так званого Червоного Козацтва, полк імені Богуна та Таращанський полк, кавалерійські частини Котовського, Ворошилова та інших червоних командирів-українців.

І лише на Західній Україні, яка перебувала під владою Польщі, набували знань і досвіду майбутні командири українських військових формувань Другої світової війни.

30 липня 1920 р. у Празі відбувся з'їзд українців-військовиків, на якому під керівництвом командира Січових стрільців полковника Євгена Коновальця

була створена Українська Військова Організація (УВО). На конгресі представників націоналістичних організацій, що відбувся у Відні з 27 січня по 3 лютого 1929 р., завдяки об'єднанню УВО та націоналістичних студентських організацій було створено Організацію українських націоналістів (керівник - Євген Коновалець), яка очолювала український політичний рух, що ставив собі за мету встановлення незалежної Української держави.

ОУН була підпільною організацією і мала чітко централізовану структуру. Членами ОУН були переважно студенти та молодь. ОУН наголошувала на важливості формування сильної політичної еліти, національної солідарності та опори на "свої власні сили". ОУН сприйняла збройну боротьбу як політичне знаряддя проти зовнішніх і внутрішніх ворогів.

Радянський режим був стурбований наростанням активності ОУН і організував вбивство її лідера Євгена Коновальця у Роттердамі в 1938 р. А найвідомішого керівника ОУН Степана Бандеру спочатку польська окупаційна влада засудила до смертної кари, потім німецький окупаційний режим - до концтаборів. Справу завершили агенти радянських спецслужб, які надіслали професійного вбивцю. Провідника ОУН убив 15 жовтня 1959 р. агент КДБ Б. Сташинський пострілами зі спеціального пістолета з отрутою, яку складно було ідентифікувати.

У 1938 р. у місті Хуст на Закарпатті постала мілітарна організація "Карпатська Січ", яка після проголошення самостійності Карпатської України стала її національною армією і в березні 1939 р. чинила збройний опір угорській армії. Історія гідно оцінила героїзм українського воїнства у війні за Карпатську Україну.

Створення українських військових частин, зокрема у складі Вермахту (батальйонів "Роланд" і "Нахтігаль"), було пов'язано з намаганням керівництва ОУН мати свої власні збройні формування. Таким чином українські військові мали б змогу опанувати нові методи ведення бойових дій, тактику диверсійної та розвідницької роботи, вивчити сучасну зброю та амуніцію. Керівництво Організації українських націоналістів надіялося, що ці підрозділи стануть ядром майбутньої української армії і гарантом створення незалежної суверенної Української держави. Але подібний розвиток подій не входив у плани німецького керівництва. Коли ж у складі армій Вермахту ці батальйони звільняли Львів і зрозуміли, що нацистська Німеччина не планує надати українцям довгоочікуваний суверенітет, ба більше, жорстоко розправилась з українською інтелігенцією у липні 1941 р., весь склад цих батальйонів перейшов до Української Повстанської Армії вже у 1942 р.

УПА від самого початку структурувалася за зразком регулярних армій. Організаційна структура УПА була проста, але водночас достатньо гнучка, щоб можна було ефективно розподіляти людські та матеріальні ресурси, пристосовуючись до мінливих воєнних реалій та досягати значних бойових успіхів. Основною тактичною одиницею в УПА була сотня. До її складу входили три чоти, які склалися з трьох роїв. Рій налічував 10-12 вояків, озброєних одним легким кулеметом, двома-трьома автоматами та гвинтівками.

В УПА існувала функціональна система командних призначень (ройовий, чотовий, сотенний, курінний, командир загону або тактичного відтинка, командир ВО чи групи, крайовий командир, Головний командир УПА).

Головнокомандувачами УПА були генерал Роман Шухевич (псевдо - Тарас Чупринка, Тур, Дзвін та ін., убитий військами НКВС у 1950 р.) та Василь Кук (Леміш, Медвідь та ін., відсидів у радянських катівнях 6 років).

Однією з найважчих проблем, з якою довелося зіткнутися командуванню УПА в ході її розгортання, була нестача старшинських (офіцерських) кадрів. Тому почали створювати власні підстаршинські та старшинські школи, які в підпільних умовах готували командні кадри для армії.

Українські повстанці використовували лише трофейну зброю, переважно радянського виробництва, хоча була й німецька, польська, чеська, угорська зброя. Вояки УПА застосовували переважно стрілецьку зброю (пістолети і револьвери, ручні гранати, пістолети-кулемети, автомати (штурмові гвинтівки), ручні кулемети, протитанкові рушниці й гранатомети, артилерію, реактивну зброю) та ручні гранати.

УПА була в основному армією піхоти. У 1943-1944 рр. до її складу входили окремі сотні кінноти й артилерії.

Рівень озброєння та воєнно-політична ситуація визначали характер військових дій УПА - уникнення генеральних боїв і партизанська тактика, рейди, диверсійні акції. Дії УПА мали на меті розв'язання кількох завдань: забезпечення себе всім необхідним для продовження бойових дій та захист мирного населення від окупантів. Саме завдяки постійному маневруванню та зміні місця постою упівці не давали ворогові змоги завдати потужного удару, а натомість самі здійснювали несподівані та дошкульні атаки.

Одним із найяскравіших феноменів боротьби українських повстанців 1940-1950 рр. були криївки, які передовсім слугували схованками для підпільників. У них також розміщували шпиталі для поранених або підпільні друкарні.

Головна мета творення УПА - побудова незалежної Української держави шляхом збройної боротьби проти окупаційних режимів, які панували на українських землях у той час. Відповідно головними противниками були нацистський та більшовицький тоталітарний режими, а також польські збройні формування, на протидію яким і зосередилася уся сила УПА та збройного підпілля ОУН. Важливими успіхами УПА були захоплення німецьких в'язниць і концтаборів, звільнення українських політичних в'язнів та інших полонених. На переломі 1943-1944 рр. УПА була найчисельнішою за весь час свого існування, об'єднуючи понад 40 тис. осіб, а також і підпільні кадри ОУН. Роком пізніше, після переходу фронту, вже в радянській дійсності, сили УПА зменшилися до 20-25 тис. осіб.

УПА діяла великими силами до літа 1945 р., коли була змушена реорганізуватися через значні втрати серед особового складу. Протягом 1945-1946 рр. повстанці поступово перейшли від активних наступальних методів до оборонних. На кінець 1949 р., за наказом Головної команди УПА, сотні і курені було розформовано або демобілізовано і переведено у збройне підпілля. Проте боротьба тривала ще довго - останній бій повстанці дали окупантам 12 квітня 1960 р. на Підгаєччині.

Силою УПА було те, що вона спиралася на розгалужену мережу ОУН, яка користувалася підтримкою населення. У створенні УПА брали участь старшини попередніх українських військових формацій. До неї вступали люди різних політичних переконань, релігій та національностей, що давало їй можливість виступати як загальнонаціональній силі.

Після Другої світової війни розпочався новий період військової історії українських вояків, який тривав до 24 серпня 1991 р. - до періоду проголошення незалежності України. Цей період можна назвати: "Українці у війнах держав світу. 1941-1991 рр." Українці воювали в цей час у арміях різних країн і режимів. Найбільше, звісно, воювали в армії СРСР. Радянський режим, який тримався на багнетях каральної системи НКВС, Червоної армії та міліції, потребував у своїх лавах професійних військових спеціалістів. А українські юнаки ставали чи не основним ґрунтом для підготовки військових кадрів армії Радянського Союзу. Якщо поррахувати відомих командирів і полководців за період існування радянської імперії, то їх було 34 з 67 (50 % від загальної кількості, яка була в Червоній армії, тоді як серед усього війська українців було близько 20 %).

Зазначимо важливий ідеологічний аспект служби українців у лавах армій іноземних країн. Історія воєн ХХ ст. та українського війська свідчить, що всі імперії, які окупували українську землю, вели спеціальну військово-етнічну політику, боячись з огляду на славу героїчну історію України відродження національних збройних формувань навіть під прапорами країн-загарбників.

Це століття довело, що українці за найменшої нагоди ставали до зброї, творили власні військові загони з глибокою вірою, що лише збройна сила та могутність можуть стати фундаментом незалежності нації й держави.

Питання 3. Збройні Сили незалежної України.

Наступним періодом історії українського війська є період занепаду української армії (1991-2014) та створення сучасних Збройних Сил України (2014-2018).

До 1991 р. українці не мали свого війська. Але на хвилі проголошення незалежності всіма республіками зруйнованого Радянського Союзу почали піднімати український прапор і бойові частини величезного війська комуністичного режиму.

У відповідь на серпневий путч у Москві 1991 р. Львівський громадський Комітет за відродження Української Національної Армії (УНА) у м. Львові проголосив створення Національної гвардії України (НГУ) та розпочав запис добровольців. 27 серпня 1991 р. у складі Комітету був створений Тимчасовий штаб із формування НГУ.

Створення Національної гвардії України мало велике значення для піднесення патріотичного й бойового духу українців не лише в Україні, але й за її межами. На адресу Комітету щодня приходили десятки листів від військовослужбовців Радянської армії - українців за походженням з усіх куточків колишнього СРСР, які бажали перейти на службу в Україну, в НГУ. У західних областях розпочалося формування підрозділів НГУ.

4 листопада 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон "Про Національну гвардію України". Національна гвардія України - державний озброєний орган, створений на базі внутрішніх військ, покликаний захищати суверенітет України, її територіальну цілісність, а також життя та особисту гідність громадян, їх конституційні права і свободи від злочинних та інших протиправних посягань.

Україна мала шанс не реформувати залишки Радянської армії на території України, а створити Національні Збройні Сили, переводячи до Національної гвардії найкращі частини з тих, які прийняли присягу на вірність Україні. Такий шлях відкрив би можливості для швидкого та якісного будівництва сучасної Національної Армії. Але Національна гвардія стала розвиватися інакше, часто перебираючи функції інших силових відомств та дублюючи їх, що, врешті-решт, зважаючи на інші політичні чинники, призвело до її ліквідації. На жаль, не було враховано гіркого досвіду 1917-1918 рр.

Національна гвардія України була відновлена 12 березня 2014 р. (відповідно до Закону України "Про Національну Гвардію України" від 12 березня 2014 р.) під час напруженої ситуації в АР Крим і східних регіонах України.

6 грудня 1991 р. Верховна Рада першого демократичного скликання в незалежній Україні проголосувала більшістю голосів за Закон "Про Збройні Сили України», - у державі офіційно з'явилися національні збройні сили.

Складним був процес відновлення морського військового флоту України. Політична ситуація зумовила розпочати реформи у власній армії, пристосовуючи її до оборонної воєнної доктрини. Рішеннями українського керівництва наша армія добровільно позбулася ядерної зброї (міжбалістичних ракет, боєголовок, літаків і бомбардувальників-ракетоносців) в обмін на гарантії безпеки і територіальної цілісності з боку Російської Федерації, Великобританії та США (Будапештський меморандум). 2 червня 1996 р. Україна офіційно втратила ядерний статус.

Новітня, на той час, авіація та бронетехніка сьогодні не придатні для використання. Величезні арсенали з баз зберігання розпродано африканським та азійським партнерам України.

Загалом період останніх 10 років до початку військової агресії Росії існування української армії можна охарактеризувати за двома рисами:

- безглуздим скороченням збройних сил до мінімуму, яке супроводжувалось масовим знищенням військової техніки та вогнепальної зброї;
- масовим продажем "усього зайвого", для чого у складі Міністерства оборони України було створено "Державний департамент надлишкового майна та земель".

Запорукою обороноздатності країни від початку збройної агресії Росії проти України стала ініціатива патріотично налаштованих громадян, які за власним бажанням створювали добровольчі підрозділи, сформовані з активістів Самооборони Майдану та інших патріотів, для захисту від сепаратизму та агресії. Кожен із цих батальйонів має свої історичні традиції та бойовий шлях. Це і добровольчі батальйони Національної гвардії України, і батальйони спеціальної міліції, і резервні батальйони територіальної оборони та інші добровольчі військові формування, які першими вступили в нерівне протистояння із добре озброєним ворогом.

Головною проблемою бойового застосування добровольчих батальйонів була недостатня підготовка - насамперед відсутність злагодженості у своєму підрозділі та з іншими частинами й родами військ, слабка взаємодія з артилерією та бронетехнікою. Рівень озброєння та бойової підготовки добровольчих частин не відповідав характеру бойових дій на лінії фронту. У ході бойових дій 2015 р. кількість втраченої техніки суттєво зросла. Значних втрат українська армія зазнала серед авіації, яка скоротилась майже на половину з початку подій у Криму. Левова частка з втрачених крилатих машин залишилася на окупованому півострові. Понад 20 літаків і вертольотів були збиті в небі Донбасу.

Керівництво держави визначило основний стратегічний напрям реалізації державної політики у сфері оборони - забезпечення готовності сектора безпеки й оборони, економіки та суспільства до відбиття збройної агресії проти України. У Збройних Силах України були сформовані бойові бригади, батальйони (дивізії), полки, батальйони оперативного (бойового), тилового і технічного забезпечення та інші підрозділи. Збільшено авіаційний парк та бойовий склад зенітних ракетних військ, створено підрозділи для охорони аеродромів і стартових позицій зенітних ракетних військ. Відновлено діяльність районних та міських військових комісаріатів.

Навесні 2016 р. відновлено призов на строкову службу в Україні. Загалом до Збройних Сил призвано 19 тис. осіб, що дало змогу не допустити зниження укомплектованості до критичного рівня та замінити військовослужбовців, переміщених до частин, задіяних у війні на сході країни.

Завершено процес створення спільної литовсько-польсько-української військової частини ЛИТПОЛУКРБРИГ, що дасть змогу Збройним Силам України втілити передові світові стандарти підготовки військ та підвищити їх рівень сумісності з НАТО.

Символом мужності й героїзму наших бійців стали оборона Донецького (242 доби) і Луганського (146 діб) аеропортів, оборона Іловайська, Дебальцевого та Маріуполя.

Російсько-українська гібридна війна (як характеризують агресію Росії більшість військових експертів та аналітиків усього світу) зумовила чисельні жертви й матеріальні втрати.

Для відбиття ворога та перемоги над ним український народ об'єднав зусилля - добровольці та волонтери взяли величезний тягар війни на себе, підтримуючи армію та інші силові структури. Чисельність українського війська сягає 250 тис. осіб. Сформовані нові військові підрозділи, змінена структура управління. Зокрема, в Сухопутних військах утворено чотири

оперативні командування: "Північ", "Південь", "Схід" та "Захід".
Відновлюється боєздатність Повітряних сил, майже "з нуля" відбудовують Військово-морські Сили. У 2016 р. створено четвертий вид ЗСУ - Сили спеціальних операцій (ССО). На озброєння надходять нові модернізовані взірці озброєння - від танків "Булат" та "Оплот" до броньованих катерів "Гюрза" та надсучасних літаків АН-70. У 2016 р. Україна оголосила про початок розробки новітнього оперативно-тактичного ракетного комплексу "Грім-2", дальність польоту снарядів якого дасть змогу вражати територію Москви з території України.

Найголовніша зміна в українській армії - це те, що вона позбавляється радянських традицій - від символіки та військового однострою до адаптації до стандартів НАТО.

Висновок.

Викладач

В.К.Кучабський